

ATOMUN MERKEZİNDEKİ KENT

ABDERA

Gökhan Tok

Gelin sizinle bir yolculuğa çıkalım. Kapayalım gözlerimizi ve zamanda geriye gidelim. Düşünelim ki bir gemideyiz ve Abdera'ya doğru yol alıyoruz. Geminin rotasını İspanya kıyılarına yönelten kaptanımızı uyarmayı unutmayalım. Biz Fenikelilerin İspanya'da kurduğu değil, Anadolu'dan göç edenlerin Trakya'da kurduğu Abdera kentine gidiyoruz. Orada bizi iki ünlü düşünür bekliyor çünkü: Demokrit ve Protagoras.

Abdera, Trakya kıyısında Nestos ırmağının ağzı yakınlarında kurulmuş kent. Anadolu'nun Kiros yönetimindeki Persler tarafından MÖ 540 dolaylarında işgal edilmesinin ardından İyonya'yı terkeden Miletos halkı, burada bir koloni kurmayı başardı ve Trakya'nın iç bölgesiyle canlı bir ticaret geliştirdi. Abdera MÖ 5. yüzyılda Delos birliğinin zengin bir üyesiydi. Ancak MÖ 4. yüzyılda Trakya'dan gelen akınlardan büyük zarar gördü ve önemini büyük ölçüde yitirdi. Abdera'nın yerinde bugün Yunanistan'ın Avdhira kenti bulunuyor.

Abdera kentinde doğan filozoflardan biri Demokrit'ti. Babası Damasip'in hemşehrileri arasında büyük bir saygınlığı vardı. Bir gün Pers Kralı Keyhüsrev, seferlerinden biri sırasında Damasip'in gösterişli evinde büyük bir konukseverlikle karşılanmış ve bir süre orada kalmıştı. Hükümdara o dönemin bilim adamları olan "büyücüler" de katılırdı. Keyhüsrev, Abdera'dan ayrılırken büyü-cülerinden bazılarını Damasip'in çocuklarını eğitmeleri için bırakmıştı.

Demokrit'in çocukluğunda ders aldığı Pers büyüçülerinin görüşleri, birçok konuda Yunanlılarınkinden farklıydı. Zerdüşt dinini yayan bu büyüçüler, tanrılara inananları ahmak sayarlardı. Onlara göre iki dünya vardı. Büyük Dünya, yani evren, ve Küçük Dünya, yani insan. Demokrit, Hint filozoflarının öğretilerini de bu büyüçülerden öğrenmiş olabilir: "Tüm eşyalar zerreciklerden, yani noktalardan meydana gelmiştir. Nokta hareket ederek çizgi, çizgi hareket ederek yüzey, yüzey hareket ederek cisim olmuştur."

Demokrit'in bir öğretmeni daha vardı. Bu, aynı zamanda dostu da olan Leukippos'tu. Demokrit, Miletli filozofların evrenin aslını maddeden sağladığı görüşünü öğrenmişti Leukippos'tan.

Damasip öldükten sonra Demokrit, kentin en zenginlerinden biri olmuştu. Babasından miras olarak büyük bir servet kalmıştı kendisine. Demokrit saygınlık ve nüfuz sahibi biri olarak rahatça yaşayabilirdi. Kente "Arhont", yani başkan seçilmiş, adına para bile basılmıştı. Ne var ki Demokrit, yurdunda kalmayarak bunun yerine dünyayı dolaşmayı seçti. "Bilge kişiye yeryüzü açıktır" diyordu. Ömrünün büyük bölümünü uzak ülkelere yaptığı gezilerde geçirdi. Mısır'a, Babil'e gitti. Mısırlı kâhinlerle, Babilli büyüçülerle, Hintli felsefe hoca-

larıyla konuştu. Ama başöğretmeni, her zaman için doğaydı. Şöyle diyordu: "Benim zamanımda yaşayan insanlardan yalnız ben dünyanın büyük bir kısmını dolaştım, en uzak olayları inceledim, gök ve yerin en geniş alanlarını gördüm, birçok bilim adamını dinledim."

Demokrit yurduna yoksul bir insan olarak döndü. Kardeşi yardım etmeseydi açıkta kalabilirdi. Elinde avucunda bir şey kalmamış, tüm servetini harcamıştı. Çünkü o bir tüccar olarak değil, dünyayı inceleyen bir araştırmacı olarak gezmişti. Kiraladığı her gemi pahalıya maloluyor, yolculukları ona kâr getirmiyordu.

Dönüşünde Abdera halkı ona ateş püskürüyordu. Büyük saygı duymuş oldukları Demokrit, servetini yabancı ülkelerde bir mirasyedi gibi savurmuştu. Onu mahkemeye verdiler. Yargıçların huzuruna çıkan Demokrit, bağışlanmayı dileyceği yerde, büyük bir ruloyu açıp, yazdığı eseri okumaya başladı. Bu eserin adı Büyük Evren Düzeni'yd.

Yargıçlar, evrenin doğuş ve kuruluşunu anlatan bu kitabı Demokrit'in neden okuduğunu başlangıçta bir türlü anlayamadılar; suçlamayla Demokrit'in yapıtı arasında görünürde hiçbir bağ yok gibiydi.

Demokrit'in betimlediği evren görünümü o kadar güzel ve görkemliydi ki, davacılar bir süre sonra suçlamayı unut-

muşlardı. Kitabın okunması bittiği zaman yargıçlar, Demokrit'in kentin geleceği ve yasalarını çiğnemediği kararına vardılar. Gezide bir servet harcamış, ama dönüşte daha büyük bir servet getirmişti: Bilgi. O zamana dek hiçbir Abderalı tüccar, gezilerinden böyle bir kâr ile dönmüş değildi. Yargıçlar kararlarını vermişlerdi: Demokrit'e 500 talant verilecek, sağlığında bronz bir heykeli dikilecek ve öldüğünde kent hesabından gömülecekti.

Demokrit'in elinde yeniden para vardı ve bunları da aynı amaç için, yani bilgi uğruna harcamayı kararlaştırdı. Bu defa Atina'ya, yani Yunanistan'ın bilim adamlarının sayıca en çok bulunduğu yerine gitti. O dönemde Anaksagoras, Sokrat gibi ünlü filozoflar Atina'da ders veriyorlardı. Demokrit, eserlerinin ününün, kendisinden önce Atina'ya ulaşmış olduğunu düşünerek kente geldi. Atina'ya vardığında durumun hiç de böyle olmadığını gördü. Demokrit, Sokrat'ı bildiği halde, Sokrat'ın ondan haberi yoktu. Demokrit Anaksagoras'ı ziyaret etti. İhtiyar filozof onu dost ve öğrencileri arasına kabul etmedi bile. Bir "Yüksek Akıl"ın varlığına inanmayan bu Abderalı genç filozof, Anaksagoras'a fazla cüretkar görünüyordu. Oysa Demokrit evreni harekete geçiren yüksek bir güce gereksinim duymamıştı. Evreni başsız ve sonsuz sayıyordu. Anaksagoras'a cüretkar görünen düşünceleri bunlardı. Demokrit'se Anaksagoras'ın görüşlerini "yaşlılığına"verdi. Yaşlı filozoflar Demokrit'i meclislerine kabul etmemişlerdi; ama gençler arasında onun sözlerini can kulağıyla dinleyenler de az değildi. Demokrit şöyle diyordu: "Bir kaba su doldurup sınıksız kapayın. Sonra ateşe koyup kaynatın. Su, kabı patlatır. Neden? Çünkü dünyadaki her şey gibi su da atomlardan meydana gelmiştir. Pek küçük oldukları için atomları görmeyiz. Öyleyse atomların var olduğunu nereden biliyoruz? Zerrecikler gözle, kulak-

la, burunla sezemeyeceğimiz, tatma ve dokunmayla farkedemeyeceğimiz kadar küçük olunca akıl yardımımıza koşuyor. Sımsıkı kapalı kabın ateşte nasıl patladığını görüyoruz ve akıl bize, buna neden, suyun kaynamasıyla atomların genişleyip içinde bulunduğu zindanın duvarlarını parçalamasıdır diyor.

Bir tapındaki altın heykelin elinin niçin zayıfladığını, yani aşınıp küçüldüğünü anlamıyoruz. Akıl bunu da açıklıyor. Dua edenler altın eli öperlerken elden, gözle görülmez atomlar kopuyor. Böylece açıkça bilinen bir şey, gizli olup bilinmeyen bir şeyi görme olanağını veriyor."

Demokrit anlatıyor, öğrenciler de onu dinleyerek gözle görülmez atomlar dünyasına dalıyorlardı. Uçsuz bucaksız uzayın bir yerlerinde atomlar uçuyorlardı. Düzensiz karmakarışık bir uçuştular. Tıpkı güvercinin güvercinlerle, turnanın turnalarla toplanıp, kuş sürüleri meydana getirdikleri gibi, aynı cinsten atomlar da birbirlerini çekiyordu. Bu çekme gücüyle yolları eğrilen atomlar, kasırganın göklere savurduğu kum tanelikleri ya da anafordaki yongalar gibi dönmeye başlıyorlardı.

Ağır şeyler anafurun merkezinde toplanır, hafifler de dışarıya atılır. Sonsuz boşlukta uçan atomlar da öyle olmuştular. Ağır atomlar, evren kasırgasının merkezinde toplanmış, hafifler de ağır atomlar tarafından yenilip dışarıya, kenara itilmişlerdi.

"Atomlar," diyordu Demokrit, "bir meydana insan gibidirler. Gezenler seyrek oldukça birbirlerine engel olmazlar. Çoğalınca itişmeler, kavgalar başlar. En kuvvetliler üstün gelir,

zayıflar çekilip gitmek zorunda kalırlar. Evrenin merkezinde toplanan ağır atomlar da dünyayı meydana getirdiler. Ağır atomların çevresinde, daha hafif olan suyun atomları yerleşti. Bunlardan da hafif olan havaysa merkezden çok uzaklarda kalmıştı."

Dünyanın merkezine doğru yönelen suların atomları, yeryüzündeki iki derin çukuru doldurmuşlardı. Bunlardan biri, çevresinde insanların yaşadığı Akdeniz'di. İkinci çukur, dünyanın "öbür tarafındaydı". Orada da insanlar yaşıyordu herhalde. Bunlara ters ayaklılar anlamına gelen "antipod"lar deniyordu. Onlar dünyanın ters tarafında olduğuna göre, bize düz gelen onlara ters gelmeliydi diye düşünüyordu o dönemin insanları. Bizim ayaklarımızın altında olan, onların başının üzerinde olmalıydı.

Öğrencileri Demokrit'e soruyorlardı: "Yeryüzünde canlı varlıklar nasıl doğdu?" Demokrit'se buna şöyle yanıt veriyordu: "Dünya henüz sıcaktı, iyice katılaşmamıştı. Şişip tümsek tümsek oluyordu. Tümsekler ağaçlardaki tomurcuklar gibi patlayıp açılıyor, içinden hayvanlar çıkıyordu. Ağır toprak atomları fazla olan varlıklar, karaya yerleştiler. Su atomları daha çok olanlar, suya girdiler. Hafif hava atomları fazla olan hayvanlar da kanatlanıp havalandılar."

Bu ilk hayvanların çoğu yok olmuştu. Yaşayanlar kurnazlık ya da kahramanlıkları sayesinde, ya da türlerini koruyan hızlı koşma özellikleri sayesinde kurtulmuşlardı. Daha sonra bu eski hayvanlardan insan meydana geldi. Başlangıçta insanlar hayvan gibi yaşardı. Çıplaktılar, evleri barkları yoktu, ateşi bilmezlerdi. Ömürleri hep yiyecek peşinde

geçerdi. Hakkında efsaneler söylenen "Altın Çağ", mutluluk çağı değildi aslında. İnsan çok şey çekmişti o zaman. Zayıflar kırılmış, ancak kuvvetli olanlar kurtulabilmişti. İnsanlar, saldıran vahşi hayvanlardan korunmak için birleşmeye, yardımlaşmaya başladılar. Zamanla insanlar arasında kıskançlık yüzünden kavga başladı. Biri ötekini kıskanıyor, onun mal ve mülküne göz dikiyordu. Bunu önlemek için yasalar çıkarmak gerekti. Herkes yasalara uymak zorundaydı. Çünkü atomların birleşerek maddeyi oluşturması gibi insanlar da devleti oluştururlardı. Atom, maddeye kıyasla bir hiçti ve onun yasalarına bağlıydı. "Bunun için," diyordu Demokrit, "devlet işlerini bütün öteki işlerden önemli saymalı. Herkes devletin düzenli olması için çalışmalı. Vatandaş hakettiği saygılıktan fazlasını beklememeli ve ortak davaya zarar verecek derecede nüfuz sahibi olmamalı. Doğru yolda yürüyen bir devlet, insana en büyük destektir. Her şey devlete bağlıdır. Devlet işleri yolundaysa herkes refah içindedir. Devlet çökerse her şey yok olur."

Demokrit, maddenin yapısını anlamaya çalışan, ve yaşadığımız dünyayı bilim yoluyla açıklamaya çalışan insanlardan biriydi. Ölümünden sonraki yaşam hakkında anlatılanları masal sayar ve şöyle derdi: "Ölümlü canlı doğanın yok olmaya mahkum olduğunu bilmeyen kimi insanlar, hayatlarını öbür dünyaya ait yalanlar uydurmakla, sıkıntı ve korku içinde geçirirler."

Onun bu fikirleri ileride "öbür dünya hakkında masallar" uyduran biri tarafından lanetlenenecekti. Bu kişi Platon'du. Demokrit'in görüşleri hoşuna gitmezdi ve insanları ilahi kurucuya, ahiretin, öbür dünyanın nimetlerine inandırmaya çalışırdı. Platon Demokrit'in izinden yürüyenler hakkında şöyle der: "Bunların bir kısmı idam edilmeli, bazıları kamçıyla dövülüp hapse atılmalı, bir kısmı yurttaşlık haklarından mahrum edilmeli, bazılarının da malları elinden alınıp devlet sınırlarından dışarı atılmalı."

İki zıt öğreti, idealizmle materyalizm, işte böyle savaşıyordu.

Platon'un hoşlanmadığı Abderalı bir düşünür daha vardı. Bu, sofizmin öncülerinden olan Protagoras'tı. Yunanca, bilgi anlamına gelen, "sophos" sözcüğünden türeyen "sofizm", özellikle Sokrat'ın kişiliğinde simgeleşen "philosophos"lara (filozof: bilgi seven) karşıdır.

Felsefeyi toplum yönetiminde görev alacak gençlerin yetiştirilmesi için bir bilgi dalı olarak benimseyen, sofist (bilen, bilgili) olarak nitelenen düşünürler, kuramsal bilginin gereksizliğini ileri sürmenin yanında, ancak "yararlı" olanın geçerli olduğu görüşünü de savunmuşlardı. Bunlar, belli bir gelir karşılığı söylev, dilbilgisi, politika okutur, öğretim ve eğitimin, uygulama alanında topluma yararlı bir tabana oturtulmasını öngörürlerdi. İçlerinde felsefenin değer, bilgi, estetik, devlet, insan, evren gibi temel sorunlarına kendi yöntemlerine göre çözüm arayanları da vardı. Ne var ki Sokrat ve öğrencisi Platon'un düşünme yöntemini benimseyen aydınlar, "sofist" sözcüğünü, ona yerici bir anlam yükleyerek kullanıyorlardı. Bu sözcük, sofistlerin tuttuğu yol olan, felsefede gerçeği arama, kesin bilgi edinme yaklaşımını değil de, söylev yöntemine başvurarak karşısındakini kandırmayı amaçlayan kimseler için kullanılır oldu. Nitekim safsata sözcüğü de bu kavramla ilgili olarak türetilmiştir ve gerçeğe aykırı, uydurma söz anlamı taşır.

Abderalı Protagoras da sofist düşünürlerin önde gelenlerindendi. "İnsan her şeyin ölçüsüdür" önermesini ileri süren ve Demokrit'in de çağdaşı olan Protagoras, onun gibi Leukippos'tan dersler almıştı. Ne var ki yurttaşı Demokrit'in aksine o oldukça yoksuldu. Geçimini sağlamak için yük taşımış, ağır işlerde çalışmıştı. Bir söylentiye göre hamalların yük taşımaya yarayan sırt semerini bulan kişi odur. Felsefe alanındaki yeteneğini sezen Demokrit'in önerisi üzerine değişik yerleri dolaşarak belli bir ücret karşılığında felsefe, dilbilgisi, retorik, politik okutarak sonradan büyük bir varlık sağlayabilmişti. Atina'ya giden düşünür, tanrıları konu alan bir eseri yüzünden tanrıtanımazlıkla, Atina'nın kutsal inançlarına karşı çıkmakla suçlanmıştı. Protagoras, tutuklanmaktan kurtulmak amacıyla bir gemiye bindi. Niyeti Sicilya'ya gitmekti. Ne var ki gemi battı ve düşünür de boğularak öldü.

Protagoras, Atina'da bulunduğu süre içinde ünlü devlet adamı Perikles'le yakın ilişkiler kurmuş, yazar Euripides'in arkadaşı olmuştu. Konuşmalarının inandırıcı etkisi, gençlerin toplum yönetiminde görev almalarını sağlayacak bir öğretim yöntemini başarıyla uygulaması yüzünden büyük ilgi toplamış

tı. Çevresinde toplanan öğrencilere kuramsal değil de yaşamda uygulanması gereken yararlı bilgiyi vermeyi öneren Protagoras için felsefenin amacı insanı anlamak, ona günlük davranışlarını yönlendirecek, ün kazandıracak, yüksek görevler almasına yardımcı olabilecek bir olanak sağlamaktı. Bu özelliği dolayısıyla bilgi, bir yarar aracıydı. Bilgiyi sağlayan başlıca öğreti de retorik ve dilbilgisiydi. Retorik geniş bir topluluğa seslenerek yandaş sağlamanın, dilbilgisiyse ölçülü, tutarlı ve etkili konuşmanın aracıydı..

Protagoras'ın öğretilerine göre evreni tanımayı amaçlayan doğacı felsefenin yararı yoktur; bu, insan sorunlarına inandırıcı bir çözüm getiremez. İnsan bir davranış varlığıdır; yaşamın akışı içinde belli bir yeri ve görevi vardır. Önemli olan bu yeri ve görevi aydınlatmak bir bilgi yöntemi bulup geliştirmektir. Evrende durağan, değişmeyen bir nesne yoktur; varlık sürekli bir akış, dönüşüm içindedir. Bu nedenle insanın kesin, genel geçerlik taşıyan bilgi edinmesi sözkonusu değildir. Nesnel nitelikler, kısa süreler içindeki karşılıklı etkilerden, üstüste gelen birikimlerden doğduğu için kalıcı olamaz. Kalıcı olmayan- sa güvenilir bilgi sağlayamaz. Var olan sürekli değişip dönüştüğü, var olmayan da bir yokluk olduğundan dolayı bilinemez. Bir nesne olduğu gibi kalmadığından, ancak başka nesnelerle olan değişken ilişkileri içindeki durumuyla kavranabilir. Bu da bir nesnenin başka bir nesneye göre olan durumunun bilinmesi demektir. Öyleyse bilgi kesin değil, görecedir. Nesnelerden gelen izlenimlere alan duyular da kişinin o süre içinde-

ki durumuna bağlıdır. Öyleyse bilgi, duyularla sağlanan algılardan doğan sanıdır. Bu özelliği yüzünden "doğru" olan sanıdır; sanı onu taşıyan kişiye göre doğrudur. Protagoras, bilginin göreceliği konusundaki görüşünü, "İnsan her şeyin ölçüsüdür" önermesiyle açıklar.

Protagoras öğretisinde eğitim-öğretim sorunu özel bir anlam taşır. Ona göre gençler, doğal yetilerinin geliştirilmesi, becerilerinin yetkinleştirilmesi doğrultusunda eğitilmeli, onlara yaşamın yararına olan bilgiler verilmelidir. Bu nedenle uygulamaya elverişli olmayan kuramsal bilgi de, kuramsal bilgiyi biçimlendiremeyen uygulayıcı bilgi de yeterli değildir. Bilginin türü, insan tinini derinlemesine anlama olanağı sağlamalıdır.

Gerek Demokrit, gerekse Protagoras gibi düşünürlerin görüşleri, Atina'da hakim olan görüşlere karşıtı. Bir anlamda Abdera, Atina'yla çekişiyordu. Bazı günümüz düşünürlerine göre bu aslında Hellen kültürüyle, Anadolu İyon kültürünün çekişmesidir. Abdera, Trakya'da bulunmasına karşın Milet'ten gidenlerin kurduğu bir kent olarak Anadolu safında yer alır. İonyalı düşünürler kendilerini "philosophos" (filozof) olarak değil, "fusiologos" (fusus: doğa, logos: bilgi) olarak görüyorlardı. O günlerin doğa bilimcileriydi İonyalı düşünürler. Atomcu düşüncenin de Anadolu'da ortaya atıldığını düşünürsek bu adlandırmanın doğruluğu ortaya çıkar.

Kaynaklar:

Segal, E., Ilin, M., İnsan Nasıl İnsan Oldu, Çeviri: Ahmet Zekerya, Hür Yayınevi, 1974
Halikarnas Balıkcısı, Anadolu'nun Sesi, Bilgi Yayınevi, 1995
Eyüboğlu, İ., Z., Uygarlığın Işıkları, Pencere Yayınları, 2000
<http://gutenberg.aol.de/wieland/abdera/>
<http://www.groups.dcs.st-and.ac.uk/Mathematicians/>